

LIMBAJ, COMUNICARE — CALITATEA VIEȚII

PETRU PÂNZARU

The paper presents the theoretical frame for the research done on topic: "Psycho-social Implication of Social Communications and Language upon Quality of Life during the Transition Period" which consist in defining the essential, even determinating place and role of the psychical and psycho-social factors (generated through communicational activities) in the very deep structure of the socio-human realities. There is also highlighted the incidence which these factors have upon the socio-economical activities' performance and, through that, upon the quality of life, taking into consideration the specifical conditions from our country, that is situated into a transition period from one type of society and culture to another.

Orice investigație științifică pornește, din punctul de vedere al cercetătorului, de la constatarea unei absențe, de la o insatisfacție, sau de la nevoia imperioasă de a face explicit, ceea ce în mod curent în literatura științifică, dar și în viața socială, apare ca implicit, de la sine înțeles și deci neimportant ori neinteresant.

Și cercetarea noastră — care nu începe, ci continuă¹ cu studiul de față — are la bază, pe de o parte, constatarea subaprecierii importanței vitale a factorilor psihici și psiho-sociali generați de limbaj-comunicare în tot sistemul activităților și relațiilor sociale și, pe de altă parte, învederarea existenței unui *parallelism*, motivat academic și didactic, între cercetările de psihologie, psihologie socială și cele privind limbajul și comunicarea, între acestea și cele monodisciplinare de economie, politologie, științe juridice, antropologie, etică, estetică, teologie etc.

Apare necesitatea gnoseologică, epistemologică și praxiologică stringentă a unei *tratări transdisciplinare*² a vieții sociale, centrate pe *concepte transspecifice*, unul dintre

¹ Este vorba de capitole întregi din cărțile noastre *Convingeri filosofice și politice*, București, Albatros, 1977 (cap.3 „Mirabila lume a cuvintelor și fabuloasa lume a obiectelor” și cap.4 „Universul uman — un univers de gânduri și sentimente”); *Condiția umană din perspectiva vieții cotidiene*, București, Albatros, 1981 (cap. „Firul Ariadnei” și subcap. „De n-ar fi cuvintele”, „Metoda reducției la esențial” și „E tot psihosociologie”); *Viața sub privirile filosofiei și ale științelor contemporane*, București, Albatros, 1985, cap.2, paragraful 4 „Limba română și esența creatoare a spiritualității românești”, „Viața fără cuvinte și viața în cuvinte”. Aici, scriam că acest subiect „e tratat fragmentar, uneori tehnicist, „detășat”, egalizat ca importanță cu alte subiecte, marginalizat sau chiar anulat” (p.245).

² Alături de alți cercetători (de pildă *Mircea Malița* în cartea *Ideii în mers*, București, Editura politică, 1976, vol.II despre transdisciplinaritate), am adus argumente în cartea noastră *Viața sub privirile filosofiei și ale științelor contemporane* în favoarea înțelegerii (interpretării) în *spirit* transdisciplinar a unor concepte fundamentale din științele socio-umane, începând cu cele de VIAȚĂ, OM, SOCIETATE, TREBUINȚE, EXISTENȚĂ, CONȘTIINȚĂ și terminând cu conceptul de CALITATEA VIEȚII.

acestea fiind însuși conceptul de CALITATEA VIEȚII umane³.

O temă majoră

În mod obiectiv — (*recunoașterea faptelor* are un rol primordial în știință) cea mai mare parte a vieții social-umane, individuale și colective se desfășoară prin limbaj, într-un sistem vast și complex de semne și simboluri, într-o rețea densă și influentă, sub raport psihologic și psihosocial, de comunicații verbale și nonverbale. Cu alte cuvinte, limbajul și comunicarea sînt elemente CONSTITUTIVE ale vieții și dezvoltării sociale, în afara lor acestea fiind de neconceput.

Iată esența problemei, iată argumentul care pledează în favoarea considerării limbajului și comunicării, inseparabil legate de procesele psihice și psihosociale, drept un *subiect (obiect) primordial* pentru știință, obligată să respecte principiul: *ceea ce este esențial ÎN și PENTRU viața social-umană reală, concretă trebuie să fie esențial, prioritar ÎN și PENTRU științele despre viața socială* în întregul ei și în părțile ei componente. Or, limbajul și comunicarea, factorii psihici și psihosociale nu-i întâlnim doar într-o zonă sau alta a socialului și „din cînd în cînd”, ci sînt omniprezenți în *totalitatea* activităților și relațiilor socio-umane. Nici o „moleculă” din organismul social⁴ nu se constituie și nu-și poate exercita funcțiile vitale fără participarea limbajului natural și comunicării sociale. Nici un act social, de la cea mai elementară, dar fundamentală, relație interpersonală, pînă la cele mai complexe relații naționale și internaționale nu pot fi concepute fără participarea limbajului și comunicării, a factorilor psihici și psihosociale.

Poate numai invitația de a ne închipui *absența* cuvintelor și comunicării, a poplului univers psihologic și psihosocial al oamenilor ne va obliga să recunoaștem într-adevăr importanța lor majoră, *dependența* strictă a oamenilor de acești factori, imposibila existență și devenire socială fără participarea activă și continuă a acestor „factori”.

„Aventura umană e o aventură comunicațională”,

„Trăim în social, dar PRIN psihologic și psihosocial” - iată axiome ale științelor socio-umane.

În ce măsură, *„aventura umană este o aventură comunicațională”* rezultă clar din analiza modului în care acționează limbajul (cuvintele, expresiile, denumirile, caracterizările,

³ CALITATEA VIEȚII (*Op. cit.*, p. 199-235 și 268-284). Problematika generală și specifică (sectorială) a calității vieții poate fi și este efectiv tratată din diverse perspective:

- perspectiva subiecților vieții sociale;
- perspectiva instituțiilor, organizațiilor sociale;
- perspectiva cercetătorilor.

Neidentice și nesimultane, perspectivele sînt, totuși, complementare.

Prima perspectivă este firesc marcată de o accentuată subiectivitate individuală și colectivă, căci e vorba de perceperea, evaluarea după criterii socio-culturale și psihosociale proprii fiecărui individ, grup, fiecărei colectivități și comunități, fiecărui timp istoric.

A doua perspectivă e marcată normativ, e „rece” (nu neapărat obiectivă), „distantă”, funcțională sau nefuncțională, birocratică sau nebirocratică, echitabilă sau nonechitabilă.

A treia perspectivă e marcată de obsesia obiectivității, a cuantificării și statisticii, a generalizărilor de diferite grade, dar — omenească fiind — ea rămîne parțială și, prin interpretarea subiectivă a datelor obiective, este totuși limitată, temporalizată. (A se vedea M. Dogan și D. Pellasy, „Cum să comparăm națiunile”, București, Ed. Alternative, p. 26-32).

⁴ Argumente pentru avantajele gnoseologice ale termenului de *organism social* față de cel de „mecanism social” sînt prezentate în lucrarea noastră citată anterior, p. 127-140 (SOCIETATEA ca „mecanism” sau ca „organism”?).

etichetările, aprecierile, interpretările etc.) asupra conduitei oamenilor, considerați ca indivizi și colectivități.

Un prim aspect. E cert că *schimbările sociale*, cu atât mai mult cele radicale, *sînt condiționate de schimbarea limbajului*, de înlocuiri, de restructurări lingvistice, semantice. Deși lucrul acesta nu e foarte simplu, el se produce totuși mai ușor și mai repede decît se produc schimbările din viața *reală*, obiectivă. La rîndul lor, aceste schimbări se regăsesc în primenirea limbajului, în „curba de viață” a cuvintelor, în metamorfoza sensurilor și *prin ele* în structurile psihologice și psihosociale.

Literatura științifică, dar și beletristică, consacrată limbajului, comunicării, psihologiei și psihosociologiei — din vremuri de demult, pînă la cea mai apropiată contemporaneitate — este imensă, imposibil a fi cuprinsă și recenzată. De aceea, recursul la *metoda reducției la esență*⁵, este inevitabil. Aceasta ne ajută să sintetizăm și să utilizăm — prin condensare și eliminarea redundanței — cunoștințele fundamentale dobîndite prin eforturile depuse timp de veacuri și milenii de multe minți luminate. Dacă această sinteză pe care o încercăm nu se va putea sustrage defectului unei anumite parțialități, incompletitudini, ea tinde să aibă cel puțin o calitate sau particularitate impusă de însăși tema pe care o tratăm: reține ESENȚIALUL din literatură, cunoștințele valide despre *corelația, incidența, reciproca condiționare și determinare* dintre limbaj-comunicare, pe de o parte, și psihologic-psihosocial, de pe altă parte. În viziunea noastră, așa cum comunicarea și limbajul sînt inseparabile, tot astfel psihicul și psihosocialul sînt de nedespărțit, iar cele două cupluri sînt la rîndul lor într-o interdependență atât de accentuată încît izolarea lor blochează drumul spre cunoaștere autentic științifică și acțiune practică orientată rațional.

Deși studiul întreprins în 1992 are un caracter parțial, limitîndu-se sau, mai exact, axîndu-se pe *impactul psihologic și psihosocial al comunicării (publicisticii) ECONOMICE asupra procesului de TRANZIȚIE*, totuși nu putem evita unele considerații de ansamblu și de principiu (teoretico-metodologice) referitoare la raporturile generale dintre limbaj-comunicare și comportamentele umane colective și individuale.

Limba și comportament social

Literatura fiind extrem de abundentă, armatele de specialiști care au „invadat” teritoriul fiind atât de numeroase și atât de bine „înmarmate” cu tehnică modernă „de luptă”, de ce oare riscăm și noi o incursiune, înzestrați numai cu „oceanul” sociologic și psihosociologic?

Iată răspunsul preliminar:

— pentru că, deși nu sînt exclusiv umane⁶, limbajul și comunicarea sînt fapte, fenomene, procese sociale, și încă fundamentale, constitutive (întrucît societatea nu există ca societate și omul ca om fără limbă, limbaje și comunicare; a exista socialmente înseamnă a comunica și a fi se comunica înțelesuri);

⁵ În favoarea metodei „reducției la esență” pledează puternic faptul obiectiv că — derivînd nemijlocit din esența vieții în general, a celei socio-umane în special — activitățile și relațiile sociale *nu sînt nellimitate*. Ele sînt, la urma urmelor, „variațiuni pe aceeași temă” — tema centrală, axială fiind TREBUIȚELE de viață ale oamenilor, în substanța lor *aceleași*, în forma lor variabile și evolutive.

⁶ Vezi capitolul „Limbaj-comunicare” din cartea lui Jacques Ruffié, *De la biologie à la sociale*, Paris, Flammarion, 1977, cu trimiteri bibliografice la alte lucrări ce tratează problema limbajului și comunicării în lumea animală, în lumea vie în general („Limbajul afectiv”, p. 338-341; abstract, p. 341-342, „Limbajul și structurile mentale”, p. 353-354; „Limbaj și gîndire” p. 356 și urm.).

— pentru că nu există conștiință socială — și individuală, evident — ideologie, cultură, valori, norme, organizare, conducere etc. în afara limbii, a limbajului și a comunicării inter și intragenerații de oameni (conștiința, ca fapt psihic și psihosocial, reflectă existența, proiectează, imaginează o altă existență nu numai PRIN limbaj, ci și ÎN limbaj, în cuvinte, în propoziții cu sens și semnificație; nu numai gândirea, cugetarea umană se constituie ÎN și se exprimă PRIN limbaj, dar și sentimentele, dorințele etc.);

— pentru că nu există învățare, muncă fără limbaj-comunicare;

— pentru că limbajul și comunicarea, cuvintele au o teribilă forță de influențare asupra comportamentelor umane cotidiene și istorice, de elevare sau prăbușire spirituală, de unire sau dezbinare a colectivităților sociale, de „vindecare” sau de „îmbolnăvire” a spiritului, de progres social sau de conservare și regres social;

— pentru că dependența omului, a oamenilor față de cuvinte, față de limbajul lor și al altora, față de sistemul și etica informării și față de distorsiunea comunicării sociale, față de “malaxarea” psihologică prin cuvânt este atât de puternică, de decisivă încât ea se compară cu dependența omului față de hrană, apă, aer, lumină, gravitație etc.;

— pentru că cea mai mare parte a timpului DE VIAȚĂ al indivizilor, al societății este consumat în procese comunicaționale, în folosirea limbajului extern sau intern;⁷

— pentru că simbolistica și autonomia limbii, unite cu particularitățile psihologiei general-umane, generează decalajele — uneori tragice — între VORBE și FAPTE, neconcordanța lor atît pe planul relațiilor interpersonale cît și al celor sociale impersonale și internaționale.

Limbajul și comunicarea nu sînt simple CONCEPTE, noțiuni, definiții, nu sînt exterioare VIEȚII, ci sînt FAPTE, fenomene și procese sociale și psihosociale datorită cărora SE CONSTITUIE viața fiecărei societăți, fiecărui grup social. Limbajul și munca sînt inseparabile, fac posibilă viața socială; după ce au marcat geneza ei, îi conferă specificul. Ele sînt atît de strîns legate încît limbajul apare și ca muncă (activitate, praxis) și o însoțește pe tot traiectul ei⁸. Totuși limbajul e „mai mult” decît muncă (inclusiv sau mai ales intelectuală, ori cu intelectul): ocupă și consumă un volum mare de timp, e prezent în toți cei trei opt ai zilei, chiar și noaptea în vis, exercită o influență întinsă și profundă asupra personalității și societății, iar stocat în opere de cultură (filosofice, științifice, juridice, literare, religioase) dăinuie incomparabil mai mult decît produsele perisabile ale muncii obișnuite, păstrîndu-și și puterea asupra gîndirii, simțirii și acțiunii unor generații îndepărtate în timp unele de altele. Europeanii gîndesc încă în categoriile „inventate” de antichitatea greco-romană⁹.

Omul se retrage, se poate retrage din muncă — chiar intră sub rigorile ei mai tîrziu decît sub acelea ale limbajului și iese, prin pensionare, mai devreme, dar nu se poate „retrage” din limbaj, nu scapă de sub puterea lui decît în clipa finală a vieții ca viață și vieții conștiinței sale.

⁷ Limbajul intern „este modalitatea centrală, specifică a vieții spirituale, a existenței mentale, ... a activității intelectuale”, „este vorbire pentru sine mult diferită de vorbirea pentru alții” (Paul Popescu-Neveanu, Dicționar de psihologie, București, Albatros, 1978, p. 417-418).

⁸ F. Rossi-Landi, *Le langage comme travail et comme marché*, în *L'homme et la société* nr. 27, p. 71-92.

⁹ Anton Dumitru, *Alétheia*, Încercare asupra ideii de adevăr în Grecia antică, București, Editura Eminescu, 1984.

De aceea, limbajul-comunicarea, funcțiile lor sociale și psihosociale sînt de un interes maxim pentru om și omenire, pentru destinul lor.

Într-un (*anume*) limbaj descoperi, identifiți și te edifiți asupra unei *anumite* epoci istorice, asupra structurii unor categorii sociale¹⁰ și de interese, asupra unor evenimente etc. Fiecare segment de istorie are limbajul, terminologia, preferințele sale lingvistice, cu „polizorul” său la care se tocesc cuvintele, anumite cuvinte, cu idiosincrasile lui. S-ar putea înscrie pe două coloane cuvintele preferate, superuzate și cele „nongrata”, evitate. Vom face această operațiune în cuprinsul lucrării.

Epocile istorice, etapele parcurse pot fi identificate și caracterizate — și chiar sînt — de limbajul dominant sau de limbajele alternative. Aceasta se datorează unității indestructibile dintre limbă și viață, limba fiind nu un simplu mijloc (neutru) de comunicare, ci factorul constitutiv al conștiinței și psihologiei sociale a națiunilor, claselor, grupurilor sociale, al culturii spirituale și, inevitabil, al celei materiale.

Apare tot mai limpede cît de nesatisfăcător e să rămînem la vechea și comoda percepere a limbajului doar ca instrument (unealtă, mijlocitor) al comunicării, el fiind fapt de viață socială, nu numai „releu”, „punte” de legătură, ci — așa cum ne arată epoca de tranziție pe care o parcurgem — factor de coeziune socială sau, dimpotrivă, de coliziune și conflicte sociale, de identificare sau de refuz social, de control social, de progres sau stagnare, de prospectare, inventare, proiectare a viitorului social. Atît marile utopii cît și programele social-politice realiste sau bazat pe această ultimă proprietate a cuvintelor. „Limbajul constituie un instrument de prim ordin pentru perfecționarea continuă a comportamentului social”¹¹.

Variabilele comunicaționale și psihosociale ale calității vieții

Studiul variabilelor psihosociale ale calității vieții și dependenței lor de limbaj-comunicare se înscrie într-un dublu orizont teoretic:

— unul mai apropiat, vizînd nemijlocit natura și rolul factorilor psihici și psihosociale în dinamica socială, în inseparabila relație cu funcțiile limbajului și comunicării în această dinamică, avînd, desigur în vedere predominant problematica calității vieții;

— unul mai îndepărtat („înglobant”, am zice) care constă în prezicerea și valorificarea conceptelor *transspecifice* de viață, de *calitatea vieții* (propușe de noi în cercetări anterioare, 1985), precum și în formularea unei teorii a „verigilor intermediare” sau a „factorilor mijlocitori” între trebuințele umane material-spirituale și accesul (sau nonaccesul) la bunurile/serviciile menite a le satisface. Toate acestea, pe fundalul unei concepții consecvent științifice despre raporturile extern-intern și intern-intern dintre Natură-Om-Societate.

Atribuim, în cercetarea factorilor determinativi și mijlocitori (condiționali) ai calității vieții, o importanță majoră TREBUIŢELOR natural-sociale, considerîndu-le la

¹⁰ Bazil Bernstein, *Langage et classes sociales. Codes sociolinguistique et contrôle sociale*, Paris, Editions de Minuit, 1975.

¹¹ A. Kreindler, prefață la volumul *Personalități accentuate în viață și literatură*, București, Editura științifică, 1973, p. 12.

nivel practic „*personajul principal*” al întregii vieții („*piese*”) sociale, iar la nivel teoretic drept *concept transspecific*. Aceeași ordine de importanță o atribuim INTERESELEOR, factor psihosocial determinant în toate activitățile și relațiile micro-macro sociale și care nu sînt altceva decît *conștientizarea* și deci *definirea*, exprimarea, formularea, mai mult sau mai puțin adecvată, a trebuințelor. Între trebuințele general-umane fundamentale se înscrie *comunicarea* prin limbaj articulat, generator al fenomenelor psihice și psihosociale.

Cercetarea calității vieții nu poate rămîne la nivel descriptiv, constatativ. Ea tinde, în mod firesc, spre analitic, inclusiv spre analiză cauzală multifactorială. Iar în momentul în care ne vom întreba: ce factori determină și condiționează fie deteriorarea, fie stagnarea, fie ameliorarea și creșterea calității vieții atunci în mod necesar, obligatoriu chiar, va trebui să ne ocupăm și de factorii psihologici și psihosociali pilotați de limbaj-comunicare.

Căci starea și devenirea calității vieții depinde hotărîtor de starea și dinamica economică obiectivă, de funcționarea instituțiilor, a organizațiilor sociale. Dar, întrucît *oamenii sînt „celulele” vii ale organismului economic*, ca și ale instituțiilor și organizațiilor de toate tipurile, vom constata că ceea ce îi „pune în mișcare” pe oameni, ceea ce le determină nemijlocit activitățile și relațiile, precum și calitatea vieții sînt „*verigile*” psihologice și psihosociale activate prin limbaj-comunicare.

Desigur, aceste „*verigi*” nu sînt independente, autonome — avînd la rîndul lor determinări de ordin socio-natural — dar nici nu sînt „*verigi*” *anexă*, factori subsidiari.

Nu poate fi corectă și completă studierea *calității vieții* fără luarea în considerație a rolului activ (pozitiv-negativ) al „*mijlocitorilor*” psihologici și psihosociali, deoarece, așa cum am accentuat anterior, trăim în cadre natural-sociale *obiective*, dar PRIN psihosocialul intersubiectiv, deoarece principala motivație-vector a activităților și relațiilor sociale sînt *trebuințele și interesele*.

Așadar, dacă în perioadele normale, „*așezate*” ale evoluției unei societăți rolul jucat de limbaj-comunicare, factori psihici și psihosociali, deși important și efectiv, e mai puțin „*bătător la ochi*”, e mai discret - în perioadele de rupturi, răsturnări și reevaluări sociale avem de a face, cel puțin un timp, cu o adevărată explozie a fenomenelor de „*patologie*” psihosocială. Se situează pe prim plan și capătă o mare pondere fenomene de psihologie și psihoză colectivă, alternează cu rapiditate stările de spirit tensionate, climatul conflictual, suspiciunea, aștarea, se manifestă din plin caracteristicile de spontaneitate, iraționalitate, irascibilitate ale psihologiei mulțimilor analizate cu un veac în urmă, cu atîta intuiție, de către Gustave Le Bon.

În analiza calității vieții — privită ca o *rezultantă* a unui complex de factori obiectivi și subiectivi interactivi — nu se poate să nu luăm în considerație faptul că în viața socială *oamenii sînt dați unii pe mîna altora*, depind unii de alții în sistemul diviziunii sociale și ierarhice a muncii, în sistemul vieții de familie, în ansamblul sistemelor organizaționale și instituționale. Calitatea propriei vieți individuale și familiale, depinde într-o largă măsură nu numai de eforturile proprii, ci și de comportamentul partenerilor sociali, din rezultatele activității cărora (performanțe, calitate, cantitate, costuri ale produselor și serviciilor) se formează condițiile materiale obiective pentru satisfacerea necesităților de viață. Se adaugă starea și devenirea regimului politic și juridic, facilitățile sau blocajele administrative, precum și influența cotidiană exercitată de mass-media asupra stărilor de spirit, climatului social general și specific.

Calitatea vieții e o operă socială *colectivă*, o *rezultantă* a unei interacțiuni între „actorii” sociali într-un context concret economico-social, politic și cultural, într-o ambianță psihosocială specifică. Indivizii, individualitatea cu valorile ei au un rol esențial. Dar numai interacțiunea și cooperarea în sistemul diviziunii sociale, organizaționale a muncii fac posibil progresul calității vieții unui număr semnificativ de oameni. Individualismul egocentric nu concordă cu aspirația colectivă la o decentă calitate a vieții, desigur nu omogenă dar nici discrepantă.

Asupra calității vieții populației României, în perioada de după decembrie 1989, și-au pus amprenta schimbările atât din zona datelor *obiective* ale existenței, cât și (dacă nu cumva *mai ales*) schimbările din sfera limbajului și comunicării, din zona psihologiei individuale și sociale. Cum era firesc, în condițiile date, nici linia dreaptă, nici cea ascendentă n-au fost proprii evoluției societății noastre în ultimii trei ani. Dar trebuie spus că oricâte zigzaguri, suișuri și coborîșuri ar fi presupus obligatoriu trecerea de la vechiul sistem economico-social și politic, de la vechiul climat psihosocial la altul, modul concret de desfășurare a evenimentelor, intrarea rapidă și menținerea, chiar adîncirea crizei sociale, starea economică actuală și, corespunzător, starea psihosocială de la noi s-au instalat predominant într-o nemeritată *negativitate*. Au concurat factori obiectivi și subiectivi, „naveta” între ei fiind făcută de factorii psihosociali, pilotați la rîndul lor de *metamorfoza limbajului* și de restructurarea și reorientarea comunicării sociale. Mass-media, primele liberalizate, extinse, diversificate au jucat și joacă un rol extrem de mare (poate chiar prea mare) în „reorganizarea” (și „dezorganizarea”) socială, în generarea unor fenomene psihosociale nu toate favorabile intrării pe un făgaș normal de dezvoltare centrat pe reconstrucție și restructurare economică care să mențină sau să controleze producția, productivitatea, prețurile, repartitia bunurilor, prezervarea avuției naționale, utilizarea forței de muncă și valorificarea ei deplină în interes general.

După părerea noastră, în procesele complicate (marcate de anomalii, unele provocate), de translare de la vechiul sistem la altul, mass-media a introdus, odată cu elemente pozitive de control social, și numeroase elemente distorsionante, acționînd asupra psihologiei individuale și colective într-o manieră care nu asigură ieșirea mai rapidă din criză. Analiza concretă pe care am întreprins-o referitoare la conținutul și orientarea *dominantă* a mesajelor din noul sistem, compoziție și structură a mass-media, cât și setul de opinii recoltate de la un număr de jurnaliști și cercetători științifici (pe baza unui interviu neformal) demonstrează cele afirmate mai sus.

Se dovedește încă o dată că, în mod poate inevitabil, „actorii” sociali prinși în vîltoarea evenimentelor nu pot sesiza *simultan* cu trăirea lor și motivațiile, sensul mai adînc al acestora, direcția spre care sînt conduși. Este necesară o anumită distanță față de evenimentele trăite, scurgerea unui anumit timp pentru ca oamenii să-și dea seama *cum s-au petrecut de fapt lucrurile*, să compare IMAGINEA pe care au avut-o *atunci* despre evenimentele în curs și care le era indusă în special de mass-media și *imaginea* pe care o au azi.

Trebuie să recunoaștem că tema noastră are o încărcătură de dramatism, dacă avem în vedere că e vorba de destinele istorice ale unei întregi națiuni, destine care — în condițiile „războiului informațional”, care e în fapt un *război psihologic* dus cu cele mai moderne mijloace — depind, poate, mai mult decît oricînd de conținutul și orientarea sistemelor de

comunicare de masă internă și internațională, de efectele psihologice și psihosociale pe care le vizează și realizează acestea pe termen scurt și lung.

Este extrem de greu, poate chiar imposibil să se întocmească o „hartă psihosociologică” care să vizualizeze stările de spirit, climatul, curentele de opinie publică, mentalitățile, atitudinile diferitelor categorii de populație a României în prezent sau în perioada ultimilor 2-3 ani. Aceasta și pentru că marea majoritate a fenomenelor psihosociale sînt — cu excepția mentalităților — foarte schimbătoare. Compararea lor cu fenomenele meteorologice și dinamica lor uneori neașteptată, prin abaterile de la normal și previzibil, este deplin justificată.

Și totuși, o încercare de a pune în evidență principalele fenomene psihosociale — cele dominante, caracteristice merită a fi făcută.

În primul rînd, e posibilă o caracterizare a CLIMATULUI social (PSIHOSOCIAL) și evoluției (avatarurilor) acestuia, în complicata și distorsionată epocă de tranziție.

În al doilea rînd, pe baza comparării rezultatelor sondajelor de opinie publică politică (prilejuite de alegerile din 1990, februarie și septembrie 1992) se pot aprecia deplasările în structura atitudinilor și opiniilor la marea masă a populației adulte.

În al treilea rînd, pe baza analizei de conținut a fluxului de mesaje livrate de mass-media și comparării lor cu evenimentele-*fapt* se pot induce efectele psihologice și psihosociale ale influențării („manipulării”) prin informație.

În al patrulea rînd, se pot lua în considerație, chiar dacă cu multă precauție, aprecierile și concluziile studiilor și cercetărilor de psihologie colectivă, respectiv cele privind particularitățile psihologiei naționale și etnice, corelate cu cele de IMAGOLOGIE.

Intrucît, pînă la urmă, *criteriul de bază* pentru judecarea efectelor (ca și a cauzelor) proceselor psihosociale sînt *comportamentele* manifeste (cele pragmatice, dar și cele verbalizate), o evaluare (inclusiv statistică) e posibilă: comportamentul *politic* prin rezultatele cantitativ-calitative ale scrutinurilor electorale; comportamentul *economic* printr-o pluralitate de date, cifre statistice care indică *creșterea-stagnarea sau scăderea* producției, productivității muncii, investițiilor, ocupării forței de muncă, risipei timpului de muncă, nivelului și structurii consumului, ratei inflației și șomajului, a cazurilor de evaziune, speculă, corupție, a criminalității, în genere încălcarea legalității (comportamente *deviante*); comportamentul *demografic* prin datele precise oferite de statistici și recensăminte; comportamentul *cultural* cu indicii săi cantitativ-calitativi în materie de învățămînt, de creație-difuzare-„consum” de bunuri culturale.

Structura realității din perspectivă sociolingvistică

Orizontul teoretic „apropiat” și „îndepărat”, în perspectiva căruia întreprindem cercetarea, are în vedere și precizarea *structurii REALITĂȚII* sociale din unghiul de vedere al *reliefării în această structură a prezenței și funcțiilor limbajului și comunicării, respectiv a factorilor psihici și psihosociali*.

Vom spune, de la început, că nu este prea lesne să surprindem conținutul specific al *realității* sociale. O cale ar fi să-i distingem STRUCTURA, poate chiar STRATURILE ei componente.

O primă constatare: realitatea socială este *compozită, neomogenă*. Ea nu este alcătuită dintr-un *singur* gen de „material”, ci din „materiale” diferite care se constituie într-o

structură (compozită) și se prezintă chiar în forma unor „straturi” comunicante, dacă nu interșanjabile în anumite limite și pentru un timp.

Vom distinge mai întâi „stratul” realității OBIECTIVE, nonverbale și nonpsihologice *ca atare*. El cuprinde Natura (mediul geografic) și, în cadrul ei, pe baza legilor ei mediul ANTROPIC: creațiile (bunurile, obiectele) sociale, „suprapuse” naturii sau încastrate în Natură. Deci, e vorba de resursele (bogățiile) naturale *valorificate* prin munca oamenilor și puse în serviciul satisfacerii trebuințelor lor vitale. Astfel, natura *pătrunde* în realitatea socială, după ce s-a instalat în ea prin însăși structura și legile de funcționare (*de viață*) ale corpurilor omenești, ce se reproduc în proporții statistic relativ egale pe ambe sexe, conform legilor genetice (și nu sociologice).

Realitatea socială numită de noi de gradul I, încastrată nemijlocit în realitatea naturală, are drept specific faptul de a fi produsul activităților și relațiilor colective, socio-umane. Pentru om, realitatea naturală *ca atare* este un DAT, realitatea socială este un PRODUS (un „construct”). Așadar, dacă realitatea naturală este INDEPENDENTĂ de om și societate, anterioară lor, deci OBIECTIVĂ, realitatea socială, deși obiectivă în raport cu *fiecare* individ, cu *fiecare* generație, este totuși o realitate *obiectiv-subiectivă*, întrucât este produsul muncii, al comunicării prin limbaj, al acțiunii *conștiente*, bazată pe proiect, pe motivația și voința de a face. În aceasta și constă unul din elementele care determină caracterul compozit al realității sociale.

În afară de structuri strict *materiale* (unele create, altele necreate de om) realitatea socială *include în sine*, ca factori care chiar o generează și o mențin, *structuri nemateriale* (dar cu suporturi materiale), specific umane: *conștiința-limbaj* (sau limbajul-conștiință) și *universul psihologic*. Lianțul dintre aceste structuri îl constituie *comunicarea*.

Din unghiul de vedere al limbajului și comunicării sociale, ca și acela al fenomenelor psihice și psihosociale este necesar să facem o distincție relativă pentru a le înțelege funcțiile creative, orientative, dinamice, „coercitive” în întreaga viață și evoluție socială, pentru a înțelege că ele fac parte succesiv sau simultan, atât din sfera existenței sociale materiale obiective, cât și din aceea spirituală, subiectivă.

Astfel, distingem *obiectivarea* limbajului și manifestărilor psihice și psihosociale în sisteme închegate și longevive de valori și norme, în instituții și organizații sociale, în cutume respectate cu strictețe, în sisteme juridice, caz în care ele ajung să facă parte din realitatea socială de gradul I, obiectivă să fie „lucru”, în sensul dat termenului de Durkheim. Astfel, de pildă, reprezentând *unul* din elementele constitutive ale comunității naționale, limba acelei națiuni, comunicarea continuă intra- și inter-generații devin factori obiectivi ai existenței sociale, devin realitate socială de gradul I.

Inseparabil legat de conștiință — fapt psihic și psihosocial — limbajul se instituie și într-o REALITATE de GRADUL II, se și autonomizează relativ de realitatea socială de GRADUL I, căreia nu încetează să-i aparțină, fără însă a i se subordona total și automat. Aceasta se datorează naturii SIMBOLICE a limbajului, faptului că între cuvânt, propoziție și obiectul, relația, acțiunea pe care o denuște nu există identitate, fiecare ducându-și viața paralel.

Ca realitate socio-umană de *gradul II* — oglindire mai mult sau mai puțin fidelă a realității socio-naturale de *gradul I* — fenomene psihice și psihosociale, limbajul și

comunicarea care le generează și le exprimă formează componenta SPIRITUALĂ a vieții sociale ce-i conferă SPECIFICITATE, originalitate. Această „lume” spirituală are legi proprii care, de fapt, sînt legi ale funcționării produselor psihice și psihosociale, dependente de particularitățile limbajului, de natura sa simbolică, de relativa sa autonomie, de funcțiile pe care le îndeplinește în toate domeniile vieții sociale, în toate societățile.

Raportînd lumea spirituală, psihică și psihosocială, cu realitatea de gradul II, structurată în limbaj (limbajele) și fiind prin comunicare, la realitatea de gradul I și încercînd o „radiografiere” a acestei lumi putem — și este necesar pentru ulterioare analize și concluzii privind condiționările calității vieții — distinge într-o „geologie” *sui generis* cîteva „straturi”:

(a) „stratul” faptelor, evenimentelor, obiectelor, activităților, relațiilor purtînd caracteristica ontologică a obiectivității; ele sînt un *dat* exterior subiectului, chiar atunci și chiar dacă iau naștere din interacțiunea conștientă a subiecților umani;

(b) „stratul” cuvintelor, propozițiilor, enunțurilor despre obiecte, proprietăți, fapte, evenimente, activități, relații, persoane, comportamente care exprimă realități obiective și care sînt rezultatul combinat al: 1) cunoașterii empirice („comune”), al experienței cumulative de viață socială, de muncă, 2) cunoașterii teoretice (conceptuale, filosofice, științifice), 3) cunoașterii artistice. Vom denumi acest „strat” ca reprezentînd realitatea socială de gradul II PRIM aflată în raport NEMIJLOCIT și funcțional cu realitatea de gradul I;

(c) „stratul” cuvintelor *despre cuvinte*, propozițiilor *despre propoziții*, enunțurilor *despre enunțuri*, un „strat” care (în special, după apariția și răspîndirea tiparului, apoi după proliferarea mijloacelor audio-vizuale de comunicare în masă) s-a îngroșat teribil, fiind cel mai voluminos. Vom denumi acest strat *realitate socio-culturală de gradul II SECUND* (nu secundar, firește) aflată în raporturi MIJLOCITE cu realitatea de gradul I. Însuși acest „strat”, odată constituit și „consolidat”, a creat condiții pentru apariția unei multitudini de straturi suprapuse și situate din ce în ce mai departe de realitatea de gradul I și chiar de realitatea de gradul II PRIM;

(d) „stratul” cuvintelor, enunțurilor, propozițiilor rostite tot asupra propozițiilor, *însă despre alte propoziții*; astăzi, cultura spirituală cu toate speciile ei, a ajuns un imens Univers dilatat și în expansiune de cuvinte, de propoziții în *majoritatea lor* enunțuri despre enunțuri, dezbateri nesățioase și controversate nesfîrșite pe propozițiile despre propoziții, avînd ca subiect alte propoziții... Texte, interpretări de texte, interpretarea interpretării textelor, reinterpretarea continuă a interpretărilor¹². Exegeze, exegeza exegezilor, hermeneutică, critica criticii literare, polemici amplifică uriașul volum de propoziții ce se stivuiesc continuu între omul contemporan și realitatea de gradul I și gradul II PRIM. Acest

¹² Cu titlu exemplificativ, s-ar putea lua operele lui Platon și Aristotel al căror conținut a generat și generează încă exegeze, interpretări, controversate al căror volum depășește probabil de mii de ori volumul operelor lăsate de cei doi mari filosofi. La fel ar putea fi luată opera dramatică a lui Shakespeare. Sau opera științifică a lui Newton și Einstein. Sau opera artistică a lui Picasso. Bibliografiile consacrate marilor creați în cele mai variate domenii ale culturii nu pot fi parcurse nici în mai multe vieți de om. Numai calculatorul mai poate sonda și străbate numeroasele straturi de propoziții așezate peste operele de vîrf ce constituie cultura universală. Dar numai contactul *nemijlocit* cu aceste opere oferă nutriment cultural autentic. Azi e actuală constatarea amară a lui Iorga: „Nu se citește de la o bucată de vreme cărțile și cel mai mare filosof este judecat pe trei sferturi din cei ce se ocupă de filosofia lui, nu după ce a scris, căci cartea rămîne nedeschisă în rafturile bibliotecilor, ci, după ceea ce din gîndirea lui a pătruns în cărțile de istorie sau de teorie și, uneori, chiar în modeste manuale” (*Sfaturi pe înnuneric*, București, Editura Fundațiilor regale, 1940, p. 87).

proces inevitabil (dată fiind autonomia limbajului și caracterul său simbolic, dată fiind necesara apariție a noi limbaje, inclusiv cele artificiale și, corelat, apariția a numeroase profesii legate de limbaj-comunicare) nu este negativ, dar conține în sine pericolul *artificializării* excesive a vieții umane, îndepărtării afit de valorile (creațiile) fundamentale originale, cât și îndepărtării de viață și cerințele ei firești.

Mass-media contemporană accentuează artificializarea din lumea comunicării prin limbaj, afit prin ponderea acordată disputelor pe *propoziții despre propoziții* (adesea referitoare la alte propoziții), cât și prin frecvența interpretării diametral opuse a unuia și aceluiași eveniment-fapt, ca să nu mai vorbim de frecvența și nocivitatea inventării „faptelor”, lansării de zvonuri etc. Asupra acestor fenomene distorsionate — datorate proprietăților limbajului și caracteristicilor psihologiei general-umane — se va opri și analiza noastră privind implicațiile psihosociale ale limbajului și comunicării în actuala perioadă de tranziție asupra vieții socio-economice.

În *orizontul nostru teoretic*, limbajul se înscrie ca „mijloc”, „instrument” fundamental de comunicare, dar în *nici un caz* funcțiile sale sociale nu se *reduc* la această calitate. Mai mult chiar, dacă nu luăm în considerație *toate* celelalte funcții ale limbajului (și comunicării) este imposibilă cercetarea vieții sociale, înțelegerea esenței acesteia și, prin urmare, nici cercetarea *calității* vieții umane și aflarea căilor de ameliorare a acesteia.

În *sinteză*, considerăm că limbajul-comunicare îndeplinesc *simultan* următoarele funcții:

(a) constituie și exprimă *conștiința* socială și individuală, întregul *Univers psihologic* specific uman, întreaga rețea de fenomene *psihosociale*; constatăm, postulăm pur și simplu, IMPOSIBILA EXISTENȚĂ A CONȘTIINȚEI (social/individuale) FĂRĂ LIMBAJ-COMUNICARE;

(b) constituie însăși *existența specifică socială*, înscriindu-se în structura ontologiei umane; sînt de neconceput ACTIVITĂȚI, RELAȚII și INSTITUȚII sociale fără *participarea* limbajului și comunicării; mai mult, L și C se constituie ele însele ca ACTIVITĂȚI sociale cu loc esențial în diviziunea socială și ierarhică a muncii (deci, activități de muncă, *remunerate*), cu rol important în calitatea vieții (profesionale, civice, familiale) și care, practic, consumă cea mai mare parte a TIMPULUI DE VIAȚĂ al oamenilor, al generațiilor succesive;

(c) constituie *CULTURA* spiritual-materială a societăților, sistemele lor de VALORI și NORME, fiecare dintre acestea găsindu-și expresia într-un *limbaj specific* (economic, politic, juridic, etic, estetic, științific, filosofic, religios, astfel încît, de pildă, vom avea „o politică — un limbaj, altă politică — alt limbaj” sau „o știință-filosofie-etică-religie etc., un limbaj; altă știință-filosofie etc., alt limbaj); privită în evoluția și stadiul ei contemporan, cultura a devenit UN UNIVERS DILATAT și ÎN EXPANSIUNE DE CUVINTE (cuvinte despre realitatea obiectivă și subiectivă, cuvinte despre cuvinte, într-o succesiune cvasiinfinită, formînd straturi — stive — de cuvinte);

(d) constituie ORGANIZAȚII și INSTITUȚII sociale, în funcție de sistemele de norme și valori, de interese, dominante aceste structuri avînd rolul de *mijlocitori* ai activităților și relațiilor sociale de toate tipurile (se știe cît de importante au devenit instituțiile de VORBIT-SCRIS-ASCULTARE, COMUNICARE, CONSERVARE, avînd azi un puternic și eficient suport material-tehnic); instituționalizarea oricăror activități și

relații sociale este necesară și funcțională în anumite limite, dar, prin proliferare și rigidizare birocratică, ajunse azi la paroxism, devin sufocante, alienante, „armură de fier” a totalitarismului (laic sau religios), a dictaturilor de tot felul, calea de artificializare excesivă a vieții sociale;

(e) limbajul și comunicarea s-au constituit într-o formă instituțională *sui-generis* - PSIHOSOCIALĂ: de la ceremoniale la reguli de adresare și saluturi, de la jurământ și „cuvânt de onoare” pînă la injurie și calomnie, de la parolă sau „scrisoare de recomandare” sau de acreditare la bula papală - limbajul și comunicarea sînt *instituții* care leagă (uneori foarte rigid) pe individ de grup (comunitate, organizație, societate), cu efecte specifice deosebit de semnificative asupra destinelor umane, asupra calității vieții.